
ERZURUM-KARS TOPYOLU

The cannon route (Topyolu) between Erzurum and Kars

Yard.Doç.Dr. Selahattin TOZLU*

Yard.Doç.Dr. Yaşar GÖK**



Özet

Bu çalışmanın konusu Erzurum-Kars arasındaki Topyolu'dur. Fakat, çalışmada yolun tamamı değil, Horasan ile Narman kazaları arasındaki kısım incelenmiştir. Dolayısıyla etüdün asıl konusu Topyolu Tepesi denilen kısımdır. Bu tarihi yolda yapılan gözlemler dışında, yöre halkından da önemli bilgiler derlemiştir. Bu bilgilerden elde edilen sonuç, Topyolu'nun yöre halkı arasında özel bir yeri olduğudur. Geçen yüzyılda da varlığı bilinen bu yolun, baştan sona yerinde incelenip yazılması gerekir. Askeri bir yol olan Topyolu, yüksek zirveleri ve subölümü çizgilerini takip etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Topyolu, Erzurum, Kars, Narman, Horasan, Gerek Köyü, Narman, Osmanlı Devleti, derleme

Abstract

The subject of this study is the cannon route (Topyolu) between Erzurum and Kars. However, only the section between the towns of Horasan and Narman of the way was studied. So, the main subject of the study is the place named Cannon Route Hill (Topyolu Tepesi). Beside the observations made in the region, some important information was gathered from the people living around as well. The result obtained here is that the cannon route (Topyolu) has a special importance and value for the people of this surrounding. The route, known already in the last century, should be travelled through out and written about completely. As a military road, the cannon route (Topyolu) is parallel to the high peaks and waterlines (river basin lines).

Key Words: Topyolu, Erzurum, Kars, Narman, Horasan, Gerek Köyü (Village of Gerek), The Otoman Empire, collection.

* Atatürk Üniversitesi, KKEF., Tarih Eğitimi ABD., ERZURUM.

** Atatürk Üniversitesi, KKEF., Coğrafya Eğitimi ABD., ERZURUM.

1. Giriş

Bu çalışmada, özel olarak bir “topyolu” incelenecektir. Sözü edilen topyolu, Erzurum ile Kars şehirleri arasında bulunmakta ve yöre halkı tarafından da iyi bilinmektedir. Bu tür yollar hemen her savaş bölgesinde vardır, nitekim Erzurum-Kars arası da böyle bir sahadır. Sadece XIX. yüzyılda üç büyük savaşa sahne olan bu sahada, tarihin hemen her devrinde savaşlar yaşanmıştır. Dolayısıyla, bu gibi sahalarda “topyolu” gibi özel yolların bulunması da doğaldır. Fakat, bu tür yollar hemen hiç etüt edilmemiştir. İşte bu makale de böyle bir noksanı gidermek amacıyla hazırlanmıştır.

Trabzon-Erzurum yolunun güzergâhına temel teşkil eden mevsimlik hatlardan ayrı olarak bir de “topyolları” bulunmaktadır. Topyolu adıyla anılan yollar, çoğu kere bilinen güzergâhı takip ettiği halde, özellikle bazı dağlık yerlerde farklı istikametlere sapar. Genellikle halktan derlenen bilgilerle çok özel yazışmaların aralarında geçen topyollarından, bu bölgede de vardır. Erzurum, klasik Osmanlı çağlarında Şark Ordusu'nun, sonçağda da IV. Ordu'nun merkeziydi. Yine o zamanlardan itibaren Tanzimat'a gelinceye kadar şehirde büyük bir tophanenin (dökümhane)¹ bulunması, bölgedeki topyollarının izahını kolaylaştıracak bir durumdur. Öte yandan Osmanlı-İran ve Osmanlı-Rus savaşlarında birincil önemi olan Erzurum ve Kars'a ulaştırılacak mühimmat ve toplar, şüphesiz bugünkü topyollarıyla naklediliyordu. Bu da, bölgede topyolları oluşturulmasına yolaçmıştı.

Trabzon'dan Bayezit'e kadar devam eden transit anayolundaki topyolları şunlardı: Maçka-Cevizlik-Krom yolu üzerindeki topyolu, Bayburt-Kop Dağı hattında ve Kop Dağının zirvesinden geçen topyolları^{*}, Erzurum'u Tekman'a bağlayan topyolu, Erzurum-Deveboynu arasındaki topyolu,² Erzurum'un doğusundaki Topdağı ve Eleşkirt'in kuzey dağlarının sırtlarında bulunan topyolu. Bölgede sayılanlardan başka topyolu olması muhtemel ise de, sadece kaynaklarda geçen ve geçmediği halde derlemelerle tespit edilen topyolları bunlardır.³

¹ Çifte Minare Medrese vaktiyle tophane olarak kullanılmıştı. Erzurum dökümhanesi ve buranın her türlü klasik ve sonçağ işleriyle masrafları hakkında bk. İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, s. 273-278; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML.MSF)*, no. 2093; 2701; 4089; 4238 ve 4350.

^{*} Kop Dağı'nın üzerinde iki top yolu vardır.. Bayburt-Erzurum yönünde dağın zirvesine ulaşılacak yerde ve eski cankurtaranın tam sağ-hizasındaki zikzaklı yollar, top yollarıdır.

² Deveboynu'nun Erzurum tarafındaki kısmına, esasında top yolu denir. 1877 yılında buradan geçirilen top ve mühimmatı gören İngiliz gazeteci Norman, burası için “gun road (top yolu)” tabirini kullanır (C. B. Norman, *Armenia and the Campaign of 1877*, London 1878, s. 476'da dipnot).

³ Bölgedeki top yolları hakkında yukarıdaki kaynaktan başka bk. BOA, *Hatt-ı Hümayun*, no. 42894-İ; Mehmed Ârif, “Rusya ile 1244 ve 1245 Senelerinde Vukûbulan Harbe Dâir Bir Vesîka”, *Târîh-i Osmânî Encümeni Mecmûası*, cüz. 13-18, Dersaadet 1328, s. 894. Bu iki kaynağa göre de, 1828-1829

2. Erzurum-Kars Yolunun Güzergâhları

Tarihsel yol güzergâhları incelenirken mevsime göre kullanılan yolları dikkate almak gereği vardır. Erzurum-Kars yolu esasında Trabzon-Erzurum büyük yolunun bir parçasıydı ve mevsimlik kullanılan yollar (yaz ve kış yolları), sadece Trabzon-Gümüşhane-Bayburt-Erzurum⁴ arasında değil, Erzurum-Kars hattında da vardı. Erzurum'u Kars'a bağlayan üç yol bulunmakta olup; bunların ilkinde Hünkârdüzü, ikincisine Bardız ve üçüncüsüne de Hamamlı Deresi yolu denmektedir. Hünkâr Düzü yolu "yaz yolu", Bardız yolu da "kış yolu" olarak kullanılmaktaydı. Bunlardan ilkindeki yolun güzergâhında bulunan Çakırbaba, her üç yolu da kontrolü altında tutabilen stratejik bir noktaydı. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Anadolu Ordusu Başkomutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Mühimme Kâtibi olan Mehmet Arif Bey, Erzurum-Kars yollarını şöyle tarif eder:

"Kars ile Erzurum sancaklarını Soğanlı denilen dağ silsilesi ayırır. Erzurum'dan gelen yol bu dağda üçe ayrılır. Birincisi Yeniköy, Çakırbaba, Hünkârdüzü, Çıplaklı'dan geçen yoldur. İkincisi Micingerd, Sarıkamış, Karaorgan yoludur. Üçüncüsü Hamamlı yoludur. Bu üç yol, dağın Erzurum tarafında Pasinler kazasına bağlı Zivin köyünün altında birleşir. Aras Nehri boyunca Hamamlı caddesinden ayrılarak Zivin köyünde birleşmeyen başka bir ince yol daha vardır ve mevkisi yüksek olan Zivin köyü bu yolun gözetlenip korunmasını sağlar. Dağın üstünde yolların birbirlerine olan uzaklığı ancak birer ve birer buçuk saat kadardır. Lâkin, Soğanlı Dağı bitirilip Kars ovasına inildiğinde durum böyle değildir. Orada bu yollar bilerek birleştirilmedikçe birbirine kavuşmaz. Her üç yol da birbirini görmeksizin yolcuyla Kars'a kadar ulaştırabilir. 1877 yılı Nisan ayının onbeş ve onaltısında henüz Soğanlı Dağının karları erimemiş olduğundan, dağın üstündeki yolların üçü de cidden askerî harekâta müsait değildi... Tarif edilen Bardız yolu, askerî harekât ve sevkıyata müsaittir. Bu yol da kış yoludur. Soğanlı Dağına çıkmaksızın bir dere içinden gider. Bu dağın Erzurum tarafında ve arkasında kalan Çakırbaba adlı mevkide, Soğanlı Dağının üstünde yaz yolu yani Hünkârdüzü yoluyla birleşir"⁵.

Osmanlı-Rus Savaşında Ruslar, Bayburt'taki Topyolu-Tandırılık hattıyla Trabzon'a gitmek istiyor. İlaveten bk. Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu*, İstanbul 1989, s. 261, 267.

⁴ Trabzon ile Erzurum arasındaki mevsimlik yolların ayrıntısına bk. Selahattin Tozlu, "Trabzon-Erzurum Anayolunun Mevsimlik Güzergâhları (Yaz ve Kış Yolları)", *İ.Ü.E.F. Tarih Araştırma Merkezi, Anadolu'da Tarihî Yollar ve Şehirler Semineri (21 Mayıs 2001)*, İstanbul 2002, s. 179-199.

⁵ Mehmet Ârif, *Başımıza Gelenler*, Dersaadet 1328, s. 58-59. Bardız yolunun mevsimlik yol oluşu hakkındaki bir Osmanlı belgesinde şöyle yazılıdır: "Soğanlı silsilesinin Hünkârdüzü ve Millidüzü geçitlerinden kış mevsiminde karın çokluğu dolayısıyla birkaç ay gidış geliş mümkün olamayıp, Bardız yoluyla gidip gelinmektedir" (BOA, *Ayniyat Defteri*, no. 829, s. 126). Bu yolların tarifi ve üç farklı güzergâhı için bk. Rudolf von Schluga, *Les Combats de Halijas et de Zewin en Armenie en 1877*, ter. J. Bornecque, Paris 1880'den türkçe tercümesi: *1293/1877 Senesi Rus Seferinden Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın Halyas-Zivin Muharebatı*, ter. Kolağası Mehmed Cemil, İstanbul 1326, s.

1877 yılında bölgede bulunan İngiliz asker gazeteci C. B. Norman, Erzurum ile Kars arasındaki ulaşımı sağlayan üç güzergâhtan bahseder. Norman'ın bilgilerine göre bu iki önemli şehir arasındaki yolların güzergâhları şöyledir⁶:

Yol Köprüköy'e kadar geldikten sonra burada Kars ve Bayezit yönlerine doğru ayrılmaktadır. Köprüköy'den ayrıldıktan sonra Kars'a giden üç yol vardı:

1- Köprüköy-Aras Nehri üzerindeki Horasan (uzaklık 20 mil, yol Aras'ın sol yanını izler, etrafta bol otlaklar ve topraklı arazi vardır. Horasan; yün, hayvan ve bitimsiz sularıyla büyük bir köydür. Seyyahlar için gayet güzel konaklama yerleri vardır, yalnız yakacak kıttır)-Micingerd (Soğanlı Dağının güney yamacından iniyoruz, yol güzel, top taşınabilir. Burada çok bol bulunan odun hariç bu durakta ihtiyaç maddeleri kıttır. Su da aynı şekilde az ve ırmaklar oldukça küçüktür)-Sarıkamış (uzaklık 18 mil. Yol, tamamıyla top naklinde kullanılmaktadır. İlk varılan yer Millidüz olup, buradan Sarıkamış'a iniyoruz. Bu arada birkaç Çerkes köyü bulunur ve ihtiyaç maddeleri bu köylerden temin edilir. Su ve odun boldur. Konaklama yerleri sınırlıdır. Fakat geniş çam ormanları açık havalarda burada ordugâh oluşturmak için hayli imkânlar bahşeder)-Kotanlı (uzaklık 20 mil, yol düz ve iyi. Kotanlı köyü, hayvancılık ve yün üretiminde pek zengin. Kars Çayı'nın sol kenarında güzel bir kamp yeri bulunmaktadır ve yakacak kıttır)-Kars (uzaklık 25 mil, yol iyi. Kars Çayını iki defa geçiyoruz. Bu yol yürüyerek bile geçilebilecek durumdadır. Birkaç köyün içinden geçiyoruz, buraların halkı tarıma bağlı, vadide yakacak kıt ve olanlar da Soğanlı Dağı ormanlarından temin ediliyor).

2- Köprüköy-Alakilise (uzaklık 18 mil. Yol, top taşımak için kullanılabilir. Soğanlı Dağının batı yamacına tırmanıyoruz. Alakilise, küçük ve ehemmiyetsiz bir köy, ihtiyaç maddeleri kıt, su bol, kamp alanı dardır)-Zivin (uzaklık 16 mil, yol iyi, ihtiyaç maddeleri kıt, su bol, kamp yeri iyi ve konaklama mahalleri az)-Millidüz (mesafe 15 mil, geniş kamp alanı var, su biraz uzakta, ihtiyaç maddesi pek bulunmaz ve Micingerd köyünün yanında üç mil mesafededir)-Sarıkamış (uzaklığı 16 mil olup, buradan sonra ilk güzergâhı takip eder).

3- Köprüköy'den Alakilise'ye kadar ikinci hattı izler. Alakilise-Yeniköy (mesafe 20 mil. Yol, top taşımaya elverişli. Alakilise küçük bir köy, ama ihtiyaç maddeleri civar köylerden sağlanabilir. Su yeterliyse de yakacak sıkıntısı vardır)-Bardız (uzaklık 15 mil, yol iyi, kamp alanı güzel, yakacak ve ihtiyaç maddeleri bol)-Çarpaklı/Çıplaklı (mesafe 20 mil. Yol, top nakline müsait. Küçük bir köy olan Çıplaklı'da ihtiyaç maddeleri sınırlı, su ve yakacak boldur)-Kotanlı (uzaklık 16 mil, yol mükemmel)-Kars (evvelki hattı izleyerek Kars'a gidilir).

27-32, 39-41; C. B. Norman, *Aynı Eser*, s. 477-479; M. Fahrettin Kırzıoğlu, *1855 Kars Zaferi*, İstanbul 1955, s. 103-104.

⁶ C. B. Norman, *Aynı Eser*, s. 477-479. Aynı tarihteki ilave bilgiler için bk. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayâtının Cild-i Sânisî: 1294-Anadolu'da Rus Muhârebesi*, Dersaadet 1328, s. 18.

Görüldüğü gibi Erzurum-Kars arasındaki ilk iki güzergâhtan birisi Zivin'den diğeri de Micingerd'den geçmektedir⁷. Aynı yıl Erzurum ve civarında bulunan Avusturyalı istihkâm subayı Rudolf von Schluga, Erzurum-Kars yollarını anlatırken aradaki aşılması güç geçitlere değinir. Bu boğazlar, özellikle kışın hemen hemen yol vermeyecek bir halde olup; bölgenin doğal yapısının güzergâhı nasıl zorladığını da gösterir. Schluga'nın çizdiği güzergâhlar şöyledir:

“Erzurum'da Deveboynu'nu doğrudan keserek 27 km. sonra Hasankale yüksek tepesini takip ve Aras nehrine inerek Köprükös'e gider (14 km.). Yol burada şü kollara ayrılır: En kuzeyde Kireçli Dağlarının güney tepeleri üzerinden Zivin'e ulaşmak için (36 km) Aras Nehrinin kuzey kollarından Hansuyu'nu geçer ve doğrudan doğruya Soğanlı Dağının eteğindeki Yenikös ile Karaorgan köylerinden daha kuzeyde bir şübeye ayrılır. Güney kolu Soğanlı geçitlerinin güneyindeki Micingerd'e (13 km.) gider. Köprükös'den doğuya giden ikinci bir yol Aras'ın sol kıyısı üzerinden Horasan'a ulaşır (14 km.); diğeri bir kol ise Hansuyu'nu geçerek Micingerd'e gider (14 km.). Yenikös ve Micingerd'e giden iki yol da Soğanlı Dağını aşar. En kuzeydeki Hansuyu-Micingerd-Karaorgan yolu, Kars Dağlarının güney eteklerini takip eden 63 km'lik bir güzergahla Kars'a ulaşılır. Güney yolu, Soğanlı Dağını Sarıkamış'ta aştıktan sonra Kars vadisine girer, buraya yakın bir yerde (61 km) kuzey yoluyla birleşir”⁸.

1835 yılının Haziran ayında Erzurum-Kars seyahatini yapan Hamilton, Erzurum-Hasankale-Köprükös-Aras Nehrinin kenarı-Horasan-Yenikös-Bardız-Karaorgan*-Soğanlı Dağı ve ormanları-Kars ovası köyleri ve Kars şehri güzergâhını takip etmişti⁹. 1846

⁷ 1828-29 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rusların Kars'tan Erzurum'a gelmek için kullandığı iki yol, bahsi geçen güzergâhlardı. Zivin yolu, adını, buradaki kaleden almaktaydı ve öbür yol da Micingerd hattını izliyordu (W. Monteith, *Kars and Erzeroum: With the Campaigns of Prince Paskiewitch in 1828 and 1829*, London 1856, s. 246). Bu savaşta Tiflis-Kars-Erzurum yolunu izleyen ünlü Rus yazarı Puşkin, Kars-Kotanlı-Soğanlı Dağı-Hünkârdüzü-Millidüz-Micingerd Kalesi-Zivin-Köprükös-Hasankale-Erzurum güzergâhını vermektedir (Aleksander Sergeyeviç Puşkin, *Erzurum Yolculuğu*, ter. Zeki Baştınar, Ankara 1993, s. 86-87). Micingerd, Pasin-i Süflâ (Aşağı Pasin) kazasının merkezi ve diğeri adıydı (BOA, *Cevdet Dahiliye*, no. 9608).

⁸ R. von Schluga, *Aynı Eser*, s. 22-32, 39-41.

* İngiliz araştırmacı Hamilton, Karaorgan köyünü, yanlış olarak “village of Kara Oran or Kara Osman” şeklinde yazar (William J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia; With Some Account of Their Antiquities and Geology*, I, London 1842, s. 187). İlaveten bk. W. Monteith, *Aynı Eser*, s. 244.

⁹ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor*, I, s. 179-193. Bugünkü Kars yolu üzerinde bulunduğu halde adı anılmayan Karakurt, Horasan ile Sarıkamış arasındadır. 1871 yılında Çoban Köprüsü-Kars yolu buradan geçirilmek istenmiş, fakat reddedilmişti. Erzurum Valiliğince Aşağı Pasin'e (Horasan) bağlı Karakurt köyünün karşısından geçirilerek Kars ve Bayezit'e birer kolla ulaştırılması istenen yolun, masraf ve işçilik bakımından daha kârlı olacağı bildirilmiş ise de, şü gerekçeyle reddedilmişti: “Yolun, Soğanlı silsilesinin Aras Nehrine bakan tarafından geçirilmesi işçilik ve masrafça kolaylık

senesindeki bir başka seyahat notları da, hemen aynı güzergâhın kullanıldığına işaret etmektedir¹⁰.

XX. yüzyılın başında bölgeyi seyahat eden Alman subay E. von Hoffmeister, Kars ile Erzurum arasındaki yolu şöyle anlatmaktadır:

Kars, Kars çayı geçilerek Rus sınırındaki sınır durağı olan Karaorgan köyüne giden yol 100 km'dir. Kars'tan sonra büyük bir Ermeni köyü olan posta durağı Benliahmet köyüne, Rus askeri fırkasının bulunduğu Sarıkamış, buradan Karaorgan köyüne, oradan Kötek ve Horum köyüne gidilir. Kötek'ten büyük bir köy olan Zanzak'a ve bir Osmanlı köyü olan Azap'a gidilir. Yol, Azap'tan sonra Köprüküy ve Hasankale üzerinden Erzurum şehrine gider¹¹.

3. Erzurum-Kars Topyolu

Bu çalışmaya konu olan topyolu, Erzurum-Pasinler arasındaki Deveboynu Geçidinden ayrılıp Kars'a yakın Yeniköy'de bitmektedir, dolayısıyla oldukça uzundur. Fakat, bizim etüt ettiğimiz kısım, sadece Horasan ilçesi ile Narman ilçesi arasında kalan ve yolun en yüksek noktası olan Topyolu Tepesi adlı kısımdır (Fotoğraf 1).

Bu makalenin konusunu oluşturan top yolunun özel bir adı olmamakla birlikte, genellikle "Topyolu" denmektedir. Ancak, halk arasında yaygın olarak "Sultan Murat Yolu" diye de söylenmektedir. Nitekim, bölgede yaptığımız derlemelerde bu hususta birçok bilgi edindik. Bu bakımdan derlemelerin büyük faydası olmuştur*.

Bu makaleye konu olan Topyolu, tarihi belgelerde de geçmektedir. İran Şahı Nasireddin ile görüşmek ve bu arada Anadolu'daki IV. Ordu'yu keşfetmek üzere bölgeye yollanan Nusret Paşa, bu husustaki raporunu 8 Ağustos 1886/8 Zilkade 1303 tarihinde hazırlamış ve Osmanlı hükümetine iletmışti. Bu raporda, makaleye konu olan Topyolu da anlatılmaktadır. Nusret Paşa'nın raporuna göre Topyolu o sırada Rusların elindedir ve bu yolun yenilenmesi için Ruslar bir alay asker tayin etmiştir. Nusret Paşa şöyle devam eder:

sağlayacak ise de, savaş sahalarına açılacak şosa ve demiryollarında gözetilecek nokta sadece tesviye kolaylığı ve masraf azlığı değildir. Yollar, yapılmış ve yapılacak istihkâmlardan, dar boğaz, derbent, orman, dağ silsilesi gibi tabii istihkâmlardan ve savunma hattı veya askeri üs yapılacak tabii yerlerin ortasından ve düşman tarafına uzak olan mevkiilerden geçirilmelidir. Böylece askeri ve mülki emniyet sağlanmış olur. Bu sebeplerle yolun, sözü edilen güzergâh yerine Köprüküy, Yeniköy, Soğanlı silsilesinin Hünkârdüzü geçidi ve Çıplaklı köyünden geçirilip düzeltilmesi uygundur" (BOA, *Ayniyat Defteri*, no. 829, s. 125-126).

¹⁰ İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Holmes, 1846 yılında şu güzergâhı izlemiştir: Erzurum-Hasankale-Aras Nehrinin sol sahilini izleyerek Horasan-Yeniköy-Bardız-Çıplaklı-Kars ovası ve Kars şehri. Konsolosun belirttiğine göre, Horasan'dan ayrılan bir yol, Tahir Dağı hattıyla Bayezit'e gider (O. Ersoy, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahatı", s. 237-240).

¹¹ E. von Hoffmeister, *Durch Armenien Eine Wanderung und der Zug Xenophons bis zum Schwarzen Meere (Eine Militar-Geographische Studie)*, Leipzig und Berlin 1911, s. 70-99.

* Derlemelerin kaynakları makalenin sonundadır.

The cannon route (Topyolu) between Erzurum and Kars

“Kars’tan Oltu’ya ve Soğanlı Dağı’nın Bardız üzerindeki Narman Dağına bitişik olan Sultan Selim’den kalma Topyolu’nu yenilemek üzere Ruslar bir alay asker tayin etmiştir ki, bu alay bütün âlet ve edevatıyla çalışan istihkâm alaydır. Bu Topyolu dağların sırtından ve suların ayırdığı vadilerden gider ve Bursa’ya kadar devam eder. Narman’dan doğruca Erzurum’un Gürcü Boğazı’na gelinir ki, bu Topyolunu evvelden ben de görmüşüm”.¹²



Fotoğraf 1. Horasan-Narman sınırındaki Topyolu Tepe ve yakın çevresi.

a. Sultan Murat Rivayetlerinden Biri Olarak Sultan Murat Yolu

Bölgedeki derlemelerden anlaşıldığı kadarıyla “Sultan Murat” önemli bir menkıbevi şahsiyet olarak halk hafızasında yaşamaktadır. Erzurum Ovası, Pasinler, Narman ve Horasan’dan derlenen rivayetlerde “Sultan Murat” ortak bir menkıbevi şahsiyettir. Bu rivayetlerden bazıları şöyledir:

Sultan Murat Erzurum Ovası’na çok “umutsuz” geldiğinde Umudum Baba ona ve yanındakilere hiç de zamanı olmayan kış mevsiminde “hıyar” ikram eder. Bir başka efsanede de yine kış mevsiminde keramet olmak üzere “üzüm” ikram eder.¹³

¹² BOA, *Yıldız Perakende Askeri Evrakı*, no. 35/24.

¹³ Sultan Murat ile Umudum Baba’nın karşılaşma efsaneleri ve ayrıntılarına bk. Bilge Seyidoğlu, *Erzurum Efsaneleri*, Erzurum Kitaplığı, İstanbul 1997, 2. baskı, s. 120-125.

Topyolu'nun başlangıcı olan Deveboynu'ndaki topyolu Sultan Murat tarafından açılmıştır.

Topyolu olarak adlandırılan yola ahali arasında Sultan Murat Yolu denmektedir. Bu adlandırma Pasinler, Erzurum, Narman ve Horasan ilçelerinde aynen vardır.

Topyolu'nun üzerinde bulunan "Maslahat" köyünün adı, "Muratbağı" olarak değiştirilmiş, bu da Sultan Murad'a atfen yapılmıştır.

Topyolu üzerinde ve Topyolu Tepesinin kuzeydoğusunda bulunan "Hıyarlığın Düzü" adı verilen mevki de Sultan Murat ile ilgilidir. Hıyarlığın Düzü, Narman'a bağlı Şekerli köyü ile Horasan'a bağlı Gerek köyünün sınırını oluşturmaktadır. Anlatıldığına göre; Sultan Murat askerleriyle bu düzlüğe gelir. Askerler, "hıyar olsa da yesek" diyerek uyurlar. Sabah kalkıp baktıklarında düzlüğün hıyarla dolu olduğunu görürler. Böylece "murat"ları yerine gelmiş olur. Bir başka rivayette ise, hıyarları Sultan Murat akşamdan eker, sabaha hıyarlar büyür ve askerler yer. İki rivayete göre de Sultan Murat "evliya"dır. Bundan dolayı bu mevkiye "Hıyarlığın Düzü" adı verilmiştir.

Bu anlatımların değişik öykülerle değişik ve benzer şekilleri olmakla birlikte, bölgede Sultan Murat rivayetleri hayli fazladır. Gerçekten bunlarda sözü edilen Sultan Murat ile Osmanlı Padişahı IV. Murad'ın doğrudan alakası olmadığı veya anlatımlarda geçen Muratlar'ın hepsinin IV. Murat olamayacağı bilinmektedir. Şu halde bu anlatımlarda geçen Sultan Murat menkıbevi şahsiyetini, belki de "murat veren sultan" anlamına gelen "Sultan-ı Murat" diye yorumlamak gerekir.

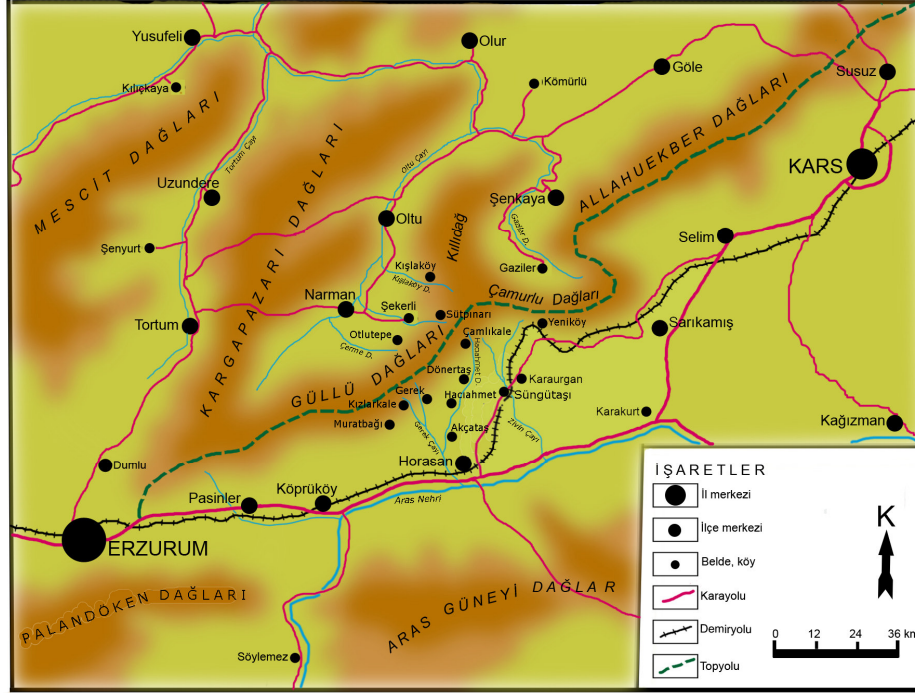
b. Horasan-Narman Arasındaki Topyolu

Belirtildiği gibi bu etütte Erzurum-Kars arasındaki top yolunun yalnızca Horasan ile Narman arasında kalan kısmı görülmüş, diğer bölümüyle ilgili de derleme yapılmıştır.

Top yolunun başlangıcı Pasinler ilçesinin Deveboynu mevkiisi olup, buradan ayrılan yol Nato tarafından yapılan tatbikat yolunu izler ve Tuy köylerinin kuzeyinden Kızlarkale ve Muratbağı (eski adı Maslahat) köylerinin kuzeyinden geçer. Muratbağı köyünün kuzeyinden yükselerek Topyolu Tepesi'ne varır ki, yolun en yüksek noktası burasıdır. Topyolu Tepesinden kuzeydoğuya devam ederek Narman ilçesine bağlı Şekerli köyü ile Horasan ilçesine bağlı Gerek köyünün sınırı olan Hıyarlığın Düzü'ne varır. Buradan yine kuzeydoğu istikametinde Zozan Tepesi, Pehlivan Gediği, Yeniköy'ün hemen üstündeki Köroğlu Tepesi hattıyla Yeniköy'e iner ve eski Kars yoluyla birleşir (Harita 1).

Topyolu'nun Horasan-Narman arasında kalan ve tarafımızdan görülen kısmı yaklaşık üç ilâ dört metre genişliğindedir. Topyolu Tepesi ve çevresinin jeolojik yapısı yol yapımına uygundur. Sahanın büyük bölümü volkanik formasyonlardan oluşmaktadır. Bu yüzden yol yapımı ve kullanımında kolaylık sağlamıştır. Hatta, çoğu kısımda doğal yapıya hemen hiç dokunmadan, bazı yerlerde de çok az müdahale ile yol oluşturulmuştur. Bitki örtüsünün altındaki zemin sert olup, bir bakıma doğal yoldur; bu sebeple de yalnızca üstteki bitki örtüsü kaldırılarak yol yapılmıştır.

The cannon route (Topyolu) between Erzurum and Kars



Harita 1. Erzurum-Kars illeri arasındaki Topyolu güzergahı ve yakın çevresi.

Topyolu, hem Kars-Horasan-Pasinler arasını hem de Narman ve kısmen Tortum tarafını tam olarak gözleme ve savaş halinde buraları kuşatma imkânı veren tepeler üzerinde yapılmış kısa ve tehlikesiz bir yoldur. Zaten topyolunun, ova ve vadiler yerine, zirvelerden-subölümü çizgilerinden geçirilmesinin ana sebebi de bu stratejik özelliği ile ilgilidir. Topyolu'nu iki taraflıca (güney ve kuzeyden) aşağıya bağlayan vadiler, bu sahalara kısa yoldan inmek için son derece elverişli ve korunaklıdır.

Topyolu'nu güney yönünden aşağı sahaya bağlayan vadiler kuzey sıralamasına göre şunlardır:

Kavaklıdere mevkisinden inen Gerek Deresi, Gerek köyünden geçerek Değirmenler-Dalbaşı hattıyla Horasan düzlüğüne kavuşur. Hacıahmet Deresi, Yukarı Çamlıkale (eski adı Yukarı Sıçankale) ve Çamlıkale (eski adı Aşağı Sıçankale) köylerinden geçerek Dönertaş (Hoşav, Hoşap, Hoşaf) köyüne varır. Buradan Hacıahmet (eski adı Sanamer) ve Akçataş (eski adı Zanzak) köylerinden geçerek, Değirmenler (eski adı Ardos) köyünün kuzeyinde Gerek Deresi ile birleşerek Dalbaşı (eski adı Zars) Çayı'nı oluşturur. Zivin Çayı, bir kolu Parmakdere (eski adı Kısmasor) köyünden bir kolu da Akören (eski adı

Ağveren) köyünden gelir ve Süngütaş (eski adı Zivin) köyü yakınında birleşir ki, Osmanlı zamanlarında yolların birleştiği noktalardan biri Zivin idi.

Topyolu'nu kuzey yönünden aşağı sahaya bağlayan vadiler kuzey sıralamasına göre şunlardır:

Topyolu Tepesinden Narman tarafına Kavurma Çukuru Yaylasından Otlutepe (eski adı Verintap) hattıyla Narman düzlüğüne kavuşur. Sütçınarı (eski adı Goşgas) vadisi Şekerli köyüne gider. Kışlaköy (eski adı Lafsor) vadisi yoluyla Kilimli (eski adı Kızılkilise) köyüne varılır. Kılıdağ'dan başlayan bir vadi Çatak-Süleymanlı-Nügürcük köyleri (bu köylere Dere Köyleri denmektedir) üzerinden geçerek Bardız Çayı vadisiyle birleşir. Üç kollu Bardız Çayı aynı vadiyle gelerek Dere Köyleri suyu ile birleşir. Adı geçen suların tamamı Oltu Çayına karışır. Bardız, Osmanlı zamanlarında yolların birleştiği diğer bir noktaydı ve kış yoluydu.

Topyolu'nun Horasan-Narman arasındaki kısmının en önemli yeri Topyolu Tepesi'dir. Rivayete göre Topyolu Tepesi ile buranın güneyindeki Beytepesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus ve Osmanlı birliklerinin konuşlanma yeri olmuştur. Rusların Topyolu Tepesi'nde komutan karargâhı vardır ve bunun hemen nerdeyse bozulmamış hali bizzat tarafımızdan görülmüştür. Karargâhın etrafı siper kazılmış ve Rus askeri mühimmatı siperlere konulmuştur. Ancak, anlaşıldığı kadarıyla Ruslar ya yenilmiş veya aniden bu tepeden çekilmiştir. Çünkü, siperlerden uzun yıllar hiç açılmamış mühimmat sandıkları ve mühimmat çıkmıştır. Yaptığımız incelemelerde de hâlâ mermi fişegi, şarapnel parçaları ve çok çeşitli mühimmat levazımatı görülmüştür. Bölge ahalisinin burada çok sayıda tüfek bulmuş olması da, Rusların Topyolu Tepesi'ni aniden terk ettiklerini gösteriyor. Osmanlıların konuştuğu Beytepesi ise, savunmaya son derece elverişli doğal bir mevkidir ve Topyolu Tepesi ile arasında Gerek köyüne inen bir vadi vardır. Beytepesi'nde hemen hiçbir siper izine rastlanmaması belki de doğal savunma hattı olması sebebiyledir. Beytepesi'nin vadiye inen yamaçlarında aralıklı olarak çam ağaçları bulunmaktadır. Anlatılanlara göre, bu yamaçlar vaktiyle hemen tamamen orman iken, savaşta Ruslar tarafından kesildiği için bu hale gelmiştir.

Topyolu Tepesi'nin hemen kuzeydoğusunda Hıyarlığın Düzü'ne gitmeden bazı mezarlar vardır ki, ahalinin dediğine göre bu mezarlar Türklere aittir. Hıyarlığın Düzü, adındaki gibi dümdüz bir alandır ve yükseltisinin fazla olmasına karşın sıcak ve korunaklı bir mevkidir. Burada, âdetâ sıra halinde kazılmış kanala benzer çukurlar vardır. Söylendiğine göre, Sultan Murat'ın hıyarları ektiği alan burasıdır. Fakat, buraların zamanla dolmuş siperler olduğunu tahmin ediyoruz.

Topyolu Tepesi'ne varmadan Beytepesi'nin arkasındaki kısımda adeta serpilmiş bir kayalık bulunmakta olup, yakın zamandaki bir deprem dolayısıyla buradaki kayalar parçalanarak Topyoluna ve daha aşağıdaki Narman tarafındaki yaylalara kadar inmiştir.

Topyolu Tepesi'nin Narman'a bakan kısmında Kavurma Çukuru adlı yayla bulunmaktadır ve tepeye bir vadi ile bağlıdır. Bu vadi son derece güzel aromalı tabii

çileklerle doludur. Topyolu Tepesi'nin etrafı ise yaylak hayatı için çok uygun bir saha olarak çeşitli ot ve çiçeklerle süslüdür. Şüphesiz Türkiye'nin birçok yeri gibi bu bölgenin de florası, bitki örtüsü, ornitolojik (son derece zengin olduğu tarafımızdan görülmüş ve ayrıca ahaliden dinlenmiştir) ve diğer canlılarla ilgili durumu etüt edilmemiştir.

Sonuç

Yapılan literatür çalışmaları, yöredeki bazı kişilerden derlenen bilgiler ve sahanın incelenmesinden elde edilen sonuçlara göre; Erzurum-Kars arasındaki topyolu XIX ve XX.yüzyıllardaki savaşlarda önemli rol oynamıştır. Bu öneminden dolayı, yöre halkının zihninde derin izler bırakmıştır. Bu yüzden yolun kuzeyinde ve güneyinde bulunan hemen bütün yerleşmelerde, topyolu ile ilgili birtakım efsaneler vardır. Gerçekten de, topyolunun Horasan-Narman arasındaki kısmına ait birbirine benzeyen ama farklı versiyonlarda efsaneler mevcuttur. Efsanelerden ziyade, asıl önemli olan, daha önce de vurgulandığı üzere, yol güzergahının zirveleri ve subölümü çizgilerini takip etmesinin yola stratejik önem kazandırmış olmasıdır.

Söz konusu topyolunun, günümüzde belki fazla bir önemi olmayabilir ama, 100-150 yıl önceki dönemler itibarıyla böyle bir yol güzergahının, bu yolu kullananlara, savaş zamanlarında çok büyük avantajlar sağladığı düşüncesindeyiz. Bu nedenle, yolun tüm güzergahlarının incelenip, yayınlanmasının tarihi olaylara ışık tutacağı kanaatindeyiz.

Derleme Kaynakları

Derlemeler uzun yıllar yapılan saha araştırmalarından elde edilmiş olmakla birlikte, mülakatla kaydedilenler aşağıdadır:

1) Hasan ARAS, baba adı Şahmettin, ana adı Lütfiye, 1961, Horasan ilçesine bağlı Gerek köyü doğumlu. Top Yolunu görmek üzere 11 Eylül 2004 Cumartesi günü bir seyahat yaptık. Yola, bugün Horasan ilçesine bağlı Gerek köyünün Kavaklı adlı mevkisinden yukarı gittik ve tam olarak Top Yolu Tepesine çıktık ki, yolun en yüksek yeri burasıdır (2727 metre). Bize kılavuzluk eden köyün eski muhtarı Sn. Hasan ARAS'a teşekkür ederiz. Ayrıca, Hasan Aras, Top Yolu'nun Sarıkamış'a bağlı Yeniköy'e kadarki güzergâhını tarif etti.

2) Necmettin ARAS, baba adı Necip, ana adı Saniye, 1343/1927, Horasan ilçesine bağlı Gerek köyü doğumlu, kendisi doğum yılını 1928 olarak söyledi. Topyolu ve çevreyle ilgili derlemelerin bazıları ondan dinlendi. Necmettin ARAS, başından geçenler bakımından fevkalade ilginç, hafızası son derece kuvvetli, "düz insan" denilecek bir Anadolu Türkü.

3) Zeki KÜLEKÇİ, baba adı Dursun, 1939, Narman ilçesine bağlı Gökdal (eski adı Begtorun) köyü doğumlu. Sultan Murat ile ilgili menkıbenin aynısını anlatmış olmakla birlikte, bunun "hekât" (bir tür uydurma) olduğunu ifade etti.

Erzurum-Kars Topyolu